

dr hab. Brygida Kuźniak, prof. UJ
Katedra Prawa Międzynarodowego Publicznego
Uniwersytetu Jagiellońskiego

Recenzja rozprawy doktorskiej
pt. „MIĘDZYNARODOWE STANDARDY PRAWA DO POMOCY PRAWNEJ”
przygotowywanej pod kierunkiem naukowym
Prof. dr hab. Anny Przyborowskiej-Klimczak
w przewodzie doktorskim mgr Aleksandry Kulikowskiej

Uwagi wstępne

Odnosnie do przedłożonej do recenzji rozprawy doktorskiej mający zastosowanie stan prawny formułuje następujące wymagania:

- 1) rozprawa powinna stanowić oryginalne rozwiązanie problemu naukowego;
- 2) rozprawa powinna wykazywać ogólną wiedzę teoretyczną autorki w danej dyscyplinie naukowej;
- 3) rozprawa powinna wykazywać umiejętność samodzielnego prowadzenia pracy naukowej przez autorkę,

przewidując jednocześnie, iż rozprawę może stanowić praca pisemna.

Uwzględniając powyższe:

- I. stwierdza się, że przedłożona do niniejszej recenzji rozprawa doktorska posiada dopuszczoną przez prawo formę pracy pisemnej. Opracowanie to liczy 269 stron (zawierających po około 28 wersów), składa się z 5 rozdziałów, poprzedzonych wstępem i zwieńczonych zakończeniem oraz obejmuje bogatą, czytelnie ustrukturyzowaną bibliografię (tu w szczególności umowy międzynarodowe, akty prawa krajowego, orzecznictwo, monografie, artykuły w czasopismach naukowych i rozdziały w monografiach oraz wykaz stron internetowych);
- II. formułuje się ocenę przedstawioną niżej.

Problem naukowy i jego rozwiązanie

Temat badawczy i tytuł rozprawy doktorskiej

Podjęty przez Doktorantkę temat badawczy lokujący się w obszarze prawa praw człowieka i należący do materii składającej się na fundamenty demokratycznego państwa prawnego, z pewnością jest doniosły i aktualny, a jako taki bez wątpienia zasługuje na przeanalizowanie i opracowanie w formie rozprawy doktorskiej.

Podzielić należy zdanie Autorki, iż prawo do pomocy prawnej stanowi istotną składową sprawiedliwego i skutecznego oraz opartego na rządach prawa systemu wymiaru sprawiedliwości. Prawo do pomocy prawnej wraz z prawem do sądu i prawem do obrony składają się na elementy rzetelnego procesu sądowego, przy czym wymienione tu prawa wzajemnie dopełniają się i żadne z nich nie może w praktyce w pełni urzeczywistnić się samodzielnie, a tylko łącznie ujęte gwarantują one równość w dostępie do środków prawnych i sprawiedliwość (s. 10 i s. 33 rozprawy).

Podkreślić należy także, że w perspektywie prawa narodów prace badawcze z zakresu prawa praw człowieka posiadają szczególną doniosłość, albowiem wraz z rządami współczesnego prawa międzynarodowego (dalej PMP) jednostka stała się co najmniej istotnym beneficjentem tego systemu prawa, a nawet można twierdzić, iż jest jego wtórnym podmiotem.

Co więcej, zaznaczyć warto, iż w polskiej literaturze przedmiotu brak kompleksowego opracowania, które analizowałoby i objaśniało funkcjonowanie prawa do pomocy prawnej w ujęciu międzynarodowoprawnych standardów, a zatem zagadnienie to zasadnie stało się przedmiotem zainteresowania naukowego Pani Aleksandry Kulikowskiej.

Tytuł opracowania został sformułowany przez Doktorantkę w taki sposób, iż adekwatnie sygnalizuje jego treść.

Struktura dysertacji

Struktura pracy jest przejrzysta i jako taka sprzyja dobremu odbiorowi jej merytorycznej zawartości przez czytelnika. Dysertacja została podzielona na pięć rozdziałów, poprzedzonych wstępem i zaopatrzonych zakończeniem. Następstwo prezentowanych treści jest logiczne i tym samym prowadzone rozważania są uporządkowane. Szczególną zaletą tej pracy w zakresie budowy jest to, iż konstrukcja poszczególnych rozdziałów jest jednolita – zawierają one uwagi wstępne, merytoryczne wywody dotyczące kwestii badawczych będących przedmiotem danego rozdziału, a następnie podsumowania obejmujące wnioski końcowe. Taka prezentacja treści znacząco ułatwia jej odbiór.

W rozdziale pierwszym Autorka w sposób ogólny i w powiązaniu z prawem dostępu do sądu, prawem rzetelnego postępowania sądowego oraz prawem do informacji charakteryzuje prawo do pomocy prawnej. W rozdziale drugim zaprezentowane i przeanalizowane zostały międzynarodowoprawne uregulowania o zasięgu powszechnym dotyczące pomocy prawnej, w szczególności postanowienia Międzynarodowego Paktu Praw Obywatelskich i Politycznych, a także Konwencji o ułatwianiu dostępu do wymiaru sprawiedliwości w stosunkach międzynarodowych, Konwencji o prawach dziecka, Konwencji w sprawie likwidacji wszelkich form dyskryminacji rasowej, Konwencji o ochronie praw wszystkich pracowników migrujących i członków ich rodzin, Konwencji dotyczącej statusu uchodźców. Rozdział trzeci poświęcono uregulowaniom prawa do pomocy prawnej, które mają zasięg regionalny, w szczególności Europejskiej Konwencji o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności, Karcie Praw Podstawowych Unii Europejskiej, Amerykańskiej Konwencji Praw Człowieka, Afrykańskiej Karcie Praw Człowieka i Ludów, Arabskiej Karcie Praw Człowieka. Warto w tym miejscu zwrócić uwagę, iż przedmiotem analizy rozdziału drugiego i trzeciego stało się nie tylko prawo traktatowe, ale także inne akty prawne o charakterze wiążącym oraz akty należące do obszaru *soft law*. Rozdział czwarty dotyczy orzecznictwa odnoszącego się do prawa do pomocy prawnej. Zaprezentowano tu praktykę organów sądowych takich jak: Europejski Trybunał Praw Człowieka, Trybunał Sprawiedliwości Unii Europejskiej, Międzyamerykański Trybunał Praw Człowieka, Afrykański Trybunał Praw Człowieka i Ludów, Międzynarodowy Trybunał Karny oraz Komitetu Praw Człowieka ONZ. Rozdział piąty zawiera zaś analizę tego w jaki sposób dostępność i zakres prawa do pomocy prawnej w Polsce odpowiada standardom międzynarodowym, a także - co szczególnie interesujące - zawiera omówienie uregulowań prawnych w przedmiotowym zakresie w wybranych państwach oraz analizę badań przeprowadzonych wśród beneficjentów pomocy prawnych w wybranych państwach.

Konstrukcja pracy i zawartość poszczególnych rozdziałów została rzetelnie i adekwatnie w stosunku do zawartości treściowej rozprawy zaprezentowana przez Autorkę na s. 13-17.

Co do zawartości poszczególnych rozdziałów na uznanie zasługuje także fakt, że Doktorantka założyła pewien poziom wiedzy wyjściowej czytelnika i ograniczyła się do zaprezentowania niewielu informacji o charakterze encyklopedyczno-podręcznikowym, które pełnią rolę przydatnego wprowadzenia w analizowane zagadnienie (np. s. 117, 137 i n. rozprawy).

Na docenienie zasługuje również to, że obszerna bibliografia została klarownie ustrukturyzowana.

Cel i wartość pracy

Już na tym etapie recenzji można zasygnalizować, że nie tylko problem badawczy podjęty przez Doktorantkę, ale i dokonane przez Nią ustalenia cechuje doniosłość naukowa.

Pani Aleksandra Kulikowska badając zagadnienie międzynarodowych standardów prawa do pomocy prawnej zebrała obszerny materiał normatywny, zapoznała się z bogatym piśmiennictwem zarówno z rodzimej, jak i zagranicznej literatury przedmiotu oraz oparła się na imponującej liczbie orzeczeń instytucji międzynarodowych o charakterze sądowym. Nie można mieć zatem żadnych zastrzeżeń co do tego, iż powyższe upoważnia do wyprowadzenia wniosków i postulatów.

Główny cel rozprawy został określony jako „przeprowadzenie pogłębionej analizy prawniczej uregulowań dotyczących dostępu osób fizycznych do pomocy prawnej, zawartych w różnych dokumentach międzynarodowych, aktach prawa polskiego a także aktach prawa krajowego wybranych państw” (s. 12 rozprawy), przy czym szczegółowe zbadanie tej problematyki prowadzić ma do dokonania oceny aktualnych rozwiązań oraz do sformułowania odnośnie do prawa polskiego postulatów *de lege ferenda* (s. 13 rozprawy).

Na potrzeby procesu badawczego Autorka rozprawy sformułowała następującą tezę: „międzynarodowe standardy wskazują podstawowe elementy i cechy prawa do pomocy prawnej, które wymagają doprecyzowania w krajowych uregulowaniach prawnych” (s. 13 rozprawy). Teza ta została zaś wzbogacona o trzy wspomagające tezy cząstkowe, a to: 1) prawo do pomocy prawnej jawi się jako podstawa umożliwiająca korzystanie z innych praw człowieka związanych z wymiarem sprawiedliwości; 2) wypracowane w płaszczyźnie międzynarodowej standardy powinny być traktowane jako wytyczne dla krajowych systemów wymiaru sprawiedliwości, tak by w szczególności został wprowadzony i by był utrzymywany skuteczny system pomocy prawnej; 3) istotne znaczenie posiadają także krajowe, uwzględniające specyfikę konkretnych porządków prawnych gwarancje prawa dostępu do pomocy prawnej.

Wartość dysertacji sprowadza się do weryfikowania postawionych tez drogą sukcesywnego, żmudnego „odkodowywania” na kartach pracy międzynarodowych standardów prawa do pomocy prawnej – co następuje zarówno poprzez analizę aktów prawnych (tych traktatowych i tych niewiążących - jednych i drugich zarówno o zasięgu powszechnym, jak i regionalnym) oraz orzecznictwa – po to by móc następnie „przymierzyć” do nich rozwiązania krajowe, a szczególnie te obowiązujące w Polsce.

Mając na uwadze sformułowane przez Autorkę tezy parcjalne (przy zachowaniu ich kolejności) oraz finalnie odwołując się do tezy głównej należy stwierdzić, że Doktorantka w rozprawie zasadnie ustala i wskazuje co następuje:

- prawo do pomocy prawnej nie jest prawem absolutnym, a państwo przyznając jednostce pomoc prawną powinno kierować się rzetelnością i rozważą, tak by to jednostkowe prawo z jednej strony stanowiło wymierną pomoc dla tej jednostki w dochodzeniu jej praw oraz by z drugiej strony było ono powiązane z interesem wymiaru sprawiedliwości, tak by w szczególności urzeczywistniać ideę sprawiedliwości opartą o prawdę (t.1);

- w budowaniu międzynarodowych standardów prawa do pomocy prawnej ważną rolę odgrywają traktaty, wśród których szczególne miejsce zajmują Międzynarodowy Pakt Praw Obywatelskich i Politycznych oraz Europejska konwencja o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności (t. 2);

- treść prawa do pomocy prawnej oraz jego zakres odpowiednio doprecyzowano i rozszerzano w orzecznictwie międzynarodowych trybunałów (t. 2);

- prawo do pomocy prawnej na płaszczyźnie międzynarodowej jest także „obecne” w niewiążących aktach prawnych i innych dokumentach (t.2);

- państwo ma obowiązek zapewnienia jednostce pomocy prawnej odpowiednio do zobowiązań międzynarodowych oraz zgodnie z przepisami krajowymi, przy czym zakres prawa do pomocy prawnej może, a nawet powinien być szerszy niż w postępowaniach na szczeblu międzynarodowym (t. 3);

- międzynarodowe uregulowania prawa do pomocy prawnej określają zasadnicze składowe i cechy tego prawa, a także zasady uzyskania i korzystania z tej pomocy, zaś systemy pomocy prawnej w poszczególnych państwach różnią się od siebie. Ujednolicenie norm i kryteriów udzielania pomocy prawnej w poszczególnych państwach nie jest łatwe, a to przede wszystkim z powodu ich różnorodnych systemów prawnych, różnej tradycji, kultury, religii oraz odmiennej sytuacji społecznej, gospodarczej i politycznej (t. główna).

Mając zaś na uwadze sformułowany przez Autorkę cel pracy, podkreślić wypada, iż został on w pełni zrealizowany, albowiem rozprawa dostarcza szczegółowej wiedzy o prawie dostępu osób fizycznych do pomocy prawnej, będącym prawem wynikającym ze źródeł PMP oraz innych aktów i dokumentów międzynarodowych, a także z regulacji prawa polskiego, jak

również aktów prawa krajowego wybranych państw. Jeśli chodzi o dokonanie oceny aktualnych polskich rozwiązań i sformułowanie odpowiednich propozycji *de lege ferenda*, to Doktorantka również wywiązała się z nałożonego na siebie zadania postulując mianowicie co następuje:

- zwiększenie finansowania i dostępności pomocy prawnej, zwłaszcza w regionach wiejskich, w tym korzystanie z nowoczesnych technologii (np. wprowadzenie porad prawnych „na odległość”) wraz ze szkoleniami dla prawników;
- uproszczenie procedur i ich przyspieszenie poprzez m.in. wdrożenie automatycznych systemów kwalifikacji do pomocy prawnej;
- rządowe wsparcie dla organizacji pozarządowych świadczących pomoc prawną;
- wymianę doświadczeń i dobrych praktyk w skali międzynarodowej;
- zintensyfikowanie edukacji prawnej, w tym w szkołach.

Odnosnie do kwestii bardziej szczegółowych, warto dodać, że na duże uznanie zasługuje, iż przedmiotem analizy Doktorantka uczyniła nie tylko etap sądowy ale także etap przedsądowy pomocy prawnej, konstruując tym samym pełny i kompleksowy obraz tego prawa jednostkowego.

W pewnych aspektach rozprawy sporządzająca niniejszą recenzję widziałyby możliwość jeszcze pewnego udoskonalenia tej pracy rekomendując niewielkie modyfikacje i pogłębienie rozważań. Korzystnym byłoby mianowicie, żeby Autorka wyjściowo opisała co rozumie pod pojęciem „standardów prawa”, w tym „międzynarodowych standardów prawa”¹, a także by wyjaśniła w ujęciu teoretycznym, iż standardy te wynikać mogą nie tylko z wiążących aktów prawnych (w szczególności z umów międzynarodowych), lecz także z orzecznictwa oraz aktów objaśniająco-komentujących i postulatywnych, czyli mieszczących się w kategorii *soft law*, a tym samym nawiązała do ogólnej i fundamentalnej problematyki PMP jaką są jego źródła. Przydatnym zresztą byłoby wprowadzenie do treści rozprawy samego pojęcia „miękkiego prawa” oraz możliwie wieloaspektowe scharakteryzowanie go na kanwie wykorzystanych w pracy jego egzemplifikacji. Ponadto recenzentka zalecałaby powściągliwe korzystanie z pojemnego terminu „dokument”, zwłaszcza o odniesieniu do prawa traktatowego, czy orzecznictwa, lokując ten termin właśnie w obszarze *soft law*. Przykładowo można

¹ W polskiej literaturze przedmiotu stanowisko w tej materii zajmowali m. in. S. Wronkowska i J. Galster.

wskazać, że na s. 24 rozprawy Autorka pisze o „dokumentach prawa międzynarodowego” (wers 5-ty od dołu) i wydaje się, że pojęciem tym obejmuje w tym miejscu m.in. traktaty, zaś na s. 35 Autorka pisze o „międzynarodowych umowach i dokumentach” (wers 6-ty od góry). Zdaniem recenzentki korzystnym byłoby wprowadzenie w tym względzie większego porządku i konsekwencji terminologicznej.

W tym miejscu recenzentka sygnalizuje, iż na etapie publicznej obrony rozprawy pragnie omówić z Doktorantką sprawę definicji miękkiego prawa międzynarodowego oraz wpływu tego typu instrumentów prawnych na rozwój PMP i prawa krajowego, albowiem jest ciekawa Jej poglądów.

Na poziomie szczegółu – a konkretnie zamieszczonej w pracy uwagi dotyczącej Powszechnej Deklaracji Praw Człowieka (rozważania na s. 34 rozprawy), zdaniem recenzentki przydatnym byłoby niepoprzestanie na stwierdzeniu, iż Deklaracja została uchwalona jako rezolucja Zgromadzenia Ogólnego ONZ, lecz zasygnalizowanie faktu, iż w znakomitej większości jej postanowienia stały się wiążące i objaśnienie w jakim mechanizmie prawnym to nastąpiło. Wydaje się to istotne, albowiem Powszechna Deklaracja Praw Człowieka została we wskazanym miejscu rozprawy przywołana jako znaczący akt prawny - akt który zapoczątkował „proces międzynarodowej kodyfikacji praw człowieka, w tym prawa dostępu do wymiaru sprawiedliwości w systemie międzynarodowym”.

Sporządzająca niniejszą recenzję pomimo sformułowanych powyżej uwag i propozycji podkreśla, że w obecnym swym kształcie dysertacja bez wątpienia zasługuje na wysoką ocenę.

Podsumowując uwagi dotyczące wartości pracy doktorskiej konstatuje się, że postawiony przez Panią Aleksandrę Kulikowską cel naukowy został zrealizowany, a rozprawa cechuje się znaczną wartością informacyjną oraz wartością twórczą przez co zauważalnie wpisuje się w dyskurs naukowy, w szczególności w zakresie polskiej doktryny prawa międzynarodowego publicznego, gdzie do tej pory nie było całościowego opracowania przedmiotowego tematu.

**Ogólna wiedza teoretyczna Autorki rozprawy w obranej przezeń dyscyplinie naukowej
oraz Jej umiejętność samodzielnego prowadzenia pracy naukowej**

Autorka pracy na jej kartach udowadnia, że posiada odpowiednią wiedzę z zakresu prawa międzynarodowego publicznego, a szczególnie sprawnie porusza się w obszarze międzynarodowego prawa praw człowieka. Pani Aleksandra Kulikowska posiada także satysfakcjonującą umiejętność prowadzenia badań przy wykorzystaniu adekwatnej metodologii, w tym zdolność do dokonywania ustaleń o charakterze komparatystycznym. Bardzo interesującymi jawią się rozważania na s. 197 – 226 (uregulowania prawne dotyczące pomocy prawnej w wybranych państwach oraz analiza badań przeprowadzonych wśród beneficjentów pomocy prawnej w wybranych państwach). Generalnie, zastosowane przez Autorkę pracy typowe dla prac prawniczych metody badawcze, tj. metoda dogmatyczno-prawna oraz prawnoporównawcza zostały poprawnie dobrane oraz wykorzystane. Na uznanie zasługuje przy tym okoliczność, że Doktorantka wskazała – co prawda tylko w sposób skrótowy – do przeprowadzenia jakich konkretnie czynności badawczych użyła jakiej metody (s. 13 rozprawy).

Literaturę wykorzystaną przez Autorkę ocenić należy jako obszerną i aktualną. Podkreślić należy, iż Doktorantka oparła się także na b. bogatym orzecznictwie (wykaz na s. 241-250 rozprawy).

Do zalet rozprawy zaliczyć należy również to, iż jest ona napisana bardzo dobrym językiem. Dla porządku tylko odnotować można, iż Autorka nie ustrzegła się pewnych bardzo drobnych uchybień i niedoskonałości, jak np. na s. 53 rozprawy – wers ostatni, gdzie pisze o etapach „postepowania”, zamiast postępowania. Zaleca się zatem dokładne ponowne przeczytanie pracy przed ewentualnym jej opublikowaniem (co się rekomenduje, o czy niżej), nie zaś poprzestanie na mechanicznej komputerowej korekcie językowej. Minimalne występujące w pracy niedociągnięcia nie zmieniają jednak w żaden sposób jej wysokiej oceny, ponieważ nie mają takiego charakteru by mogły rzutować na jej bez wątpienia wysoką wartość.

Autorka recenzji jest zdania, że dysertacja powinna być opublikowana w formie monografii (z rozważeniem uprzedniego dokonania proponowanych tu drobnych merytorycznych modyfikacji i uzupełnień) oraz rekomenduje opracowanie i opublikowanie na podstawie dysertacji artykułu (lub artykułów) w języku angielskim, a także opracowanie wybranych, szczególnie nadających się do tego wątków rozprawy w formie publikacji popularnonaukowej.

Podsumowanie

Głównymi zaletami recenzowanej dysertacji są: 1) dobór interesującego, ważkiego i aktualnego tematu; 2) klarownie zakreślony cel pracy; 3) przejrzysta struktura pracy; 4) wnikliwie i szeroko przeprowadzone badania, które dostarczają czytelnikowi wiedzy posiadającej znaczną wartość informacyjną; 5) wkład twórczy w postaci wyprowadzonych wniosków i ocen.

W świetle sformułowanych wyżej uwag cząstkowych i ocen, w podsumowaniu niniejszych rozważań stwierdza się, że **przedłożona przez Panią mgr Aleksandrę Kulikowską rozprawa doktorska** z pewnością stanowi oryginalne rozwiązanie problemu naukowego i **spełnia inne wymogi określone prawem oraz rekomenduje się dopuszczenie tej rozprawy do publicznej obrony.**

Brygida Kuźniak

Kraków, 27.10.2024 r.